

УКРАЇНЬСЬКЕ ПАРАГРОМАДЯНСЬКЕ СЕЛЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: САМОВРЯДНІ ІНСТИТУЦІЇ

У статті на основі аналізу історичного матеріалу визначено та проаналізовано організаційні форми самоврядування українських селян в умовах активізації суспільно-політичного життя та аграрних перетворень на початку ХХ ст. Підтверджено, що життя українських селян, зокрема поступова капіталізація, попри циклічні коливання та аграрне перенаселення в багатьох регіонах станом на 1917 р. мало низку позитивних тенденцій. Сільська громада була ключовим багатофункціональним соціальним інститутом українського парагромадянського селянського суспільства, важливою одиницею взаємодії між селянами. У роки визвольних змагань на селі функціонували різні структурні утворення, реорганізовані земські органи влади, загальноселянські організації «селянські спілки», сільські комітети, ради селянських депутатів, громади та сходи. Саме Директорія ключовою одиницею самоврядування на селі визначила громади, а віче-сход – розпорядчим органом громад. У розрізі загальних процесів суспільної еволюції, зокрема функціонування самоврядних інституцій на селі, можемо говорити про формування важливих елементів парагромадянського селянського суспільства.

Більшовики намагалися активно використовувати громадсько-політичні організації як політичний елемент здійснення своєї диктатури. Селянам-господарям протягом 1920-х рр. частково ще вдавалося впливати на вибори на місцевому рівні. Базовою організаційною формою диктатури пролетаріату на селі мали стати сільські ради, які до 1927 р. більшість українських селян ідентифікували як місце «видачі довідок». Збільшення повноважень сільських рад після 1928 р. змінило ситуацію, сільради як низові органи влади еволюціонували від органів місцевого самоврядування в 1917-1920 рр. до органів диктатури пролетаріату та повністю керованого партією органу на початку 1930-х рр. Громада та сход відігравали важливу соціально-економічну роль на початку 1920-х рр. Про це свідчить частота скликань сходів, їхня чисельність, акцентування уваги більшовиків на роботі партійців із селянами після або під час проведення сільських сходів. Органами «керованої народної демократії», окрім сільських рад, слугували й громадські об'єднання (класові спілки), зокрема селянські товариства – комітети взаємодопомоги. На СТВ, які користувалися підтримкою значної частини селян, наприкінці 1920-х рр. було покладено не властиві їм функції, які вже виконували сільради та колмезами, що призвело до втрати підтримки таких товариств з боку більшості селян.

Становлення комуністичної системи завадило трансформації українського парагромадянського селянського суспільства у громадянське, призвело до відриву України від європейської моделі політичного й економічного розвитку, законсервувало процес появи громадянського суспільства в Україні на довгі роки.

Ключові слова: селянство, громада, сход, віче-сход, селоспілка, парагромадянське селянське суспільство, одержавлення.

Формування інститутів громадянського суспільства в Україні унеможливить відтворення диктаторських репресивних практик управління державою. Актуальність дослідження пояснюється відсутністю достатньої кількості інформації з проблем, пов'язаних із знищенням елементів громадянського суспільства на селі або парагромадянського селянського суспільства на початку ХХ ст. Парагромадянське селянське суспільство можна ідентифікувати як систему соціально-територіальних зв'язків і відносин між селянами, що склалася в процесі історичного розвитку, підтримувалася за допомогою звичаїв, традицій, норм звичаєвого права, законів, спільних інтересів, була інституціоналізована перш за все через громаду, сход, віче-сход, толоку, «сімейну спілку» і характеризувалася громадським самоврядуванням, громадською взаємодопомогою, діяльністю громадських добровільних організацій (кооперативи, селянські спілки, земельні товариства та ін.), виступала дієвим засобом соціалізації молоді. Парагромадянське селянське суспільство виявилось спроможним чинити супротив комуністичному режимові у роки тотального одержавлення села, було знищене лише у роки колективізації та Голодомору 1932-1933 рр.

Напередодні революційних подій 1917 р. частка сільського населення України коливалася в межах 90%; землезабезпечення залежало від регіону; питання ціни на землю корелювалося зі збільшенням чисельності населення, яке потребувало розширення посівних площ; специфіка землеволодіння і землекористування українців також залежала від рис національного характеру; більшість українських сімей займалася різноманітними видами діяльності, до яких належали і сільське господарство, і домашнє виробництво; внутрішні стратифікаційні суперечності на селі насамперед корелюють із регіональною специфікою землеволодіння та землекористування, нормами звичаєвого права; українські селяни погано орієнтувалися в ринкових відносинах, проте активна купівля, оренда землі, позитивне ставлення до індивідуально-приватної власності дозволяють говорити про якісні зміни у формуванні економічних засад парагромадянського селянського суспільства. Система родинних зв'язків залишалася основою соціальної структури та стратифікації, мала певну специфіку, репрезентовану через «індивідуалізм сімейної спілки». Значна частина земель знаходилася у володінні селян, була поширена ідея земельного володіння на засадах цілковитої власності. Т. Єфименко писала про те, що в Україні обцинна форма землеволодіння перероджується у громаду, яка залишає домогосподарям повну свободу, бо «громада вважає себе не правомочною посягати на величину особистої власності кожного господаря» [10, с.652-653]. Б. Грінченко наводить такі дефініції громади на початку ХХ ст.: громада (громадка, громадонька) – спільність рівноправних осіб, мир, зібрання, «мирська сходка», «общество» [23, с.329-330].

Українська громада пройшла еволюцію від міських громад давньоруських міст, громад князівських сіл, громад-волостей, дворишних громад, дольових та подворишних громад багатодвірних

сіл тощо. Сільські українські громади відрізнялися від російських общин, бо створювалися на перетині різних правових культур, зокрема, формувалися на підвалинах вічного демократизму, «местського права», магдебурзького права, традицій місцевого самоврядування козаків. Це дозволяє говорити про них як про самоврядні демократичні селянські інституції, які виконували важливі функції соціалізації селян, не посягали «на величину особистої власності кожного господаря», їх діяльність значною мірою визначалася потребами місцевого селянського соціуму. Громади також контролювали дотримання звичаєво-правових норм, пов'язаних з найманням працівників, зокрема з умовами праці та платні за неї.

Основним органом самоврядування в селі був селянський сход, що складався з селян-домогосподарів і репрезентував «волю громади». У Правобережній Україні, де у селян існувала подвірна, а не общинна традиція користування земельними угіддями, розподіл землі здійснювався на сільському сході, з правом апеляції щодо його рішення до волосного суду, мирного посередника та губерньського з селянських справ присутствія [2, с.217]. Сход обирав посадових осіб села, зокрема сільського старосту, збирача податків, наглядача хлібних запасів. У деяких громадах встановлювався почерговий порядок відбування посади старости усіма селянами. Саме сходи найчастіше чинили опір всебічному підпорядкуванню адміністративним органам, відстоювали «сукупну волю» громади [15, с.92]. У 1902-1907 рр. на сходах ухвалювали вимоги до землевласників, обирали представників для переговорів із поміщиками, управителями, брали розписки від землевласників, що ті будуть дотримуватися вимог, вночі призначали обходи і стежили, щоб селяни крадькома не ходили в економії працювати, за відмову страйкувати разом (ініціаторами страйків переважно були колишні кріпаки, що не мали достатньої кількості землі) могли односельцям бити вікна, нищити хліб на полі, витоптувати городи. Щоб протриматися до кінця страйку на сходах приймали рішення про взаємодопомогу грішми та хлібом. Н. Мірза-Авакянц писала, що в революційний період часто кожне село «провадило справу цілком самостійно» від інших сусідніх сіл, особливо у Лівобережжі та в Південній Україні [18, с.46-48]. Активізація діяльності сходів корелювалася з приростом населення, збільшенням дворів та частки молоді на селі.

У роки визвольних змагань частина селян продовжувала вважати, що саме сільські сходи мали вирішувати всі нагальні потреби та були основними структурними одиницями самоврядування. Відповідно до III Універсалу УЦР мало бути розпочато реформу місцевого самоврядування. У проєкті Української Конституції волостям і громадам надавалися значні права самоуправи [29, арк.2-6]. Виконавча влада в УНР мала походити «тільки з народного вибору – з виборів громад, волостей земель і всього народу, дістаючи від вибраних ними органів свою повновасть і перед ними відповідаючи» [25, арк.175]. Громади мали контролювати внесення податків, вчасний засів, ухвалювати рішення в першій

інстанції про позбавлення земельної ділянки тих, які не приступили до засіву, мали обирати виконавчі комітети, міліцію тощо. На сільські громади та добровільно утворені товариства хліборобів покладали відповідальність за порядкування землею [8, арк.3]. Протягом 1919-1920-х рр. Директорією було створено комісію при Міністерстві внутрішніх справ «по виробленню Статуту про організацію губерніяльної, повітової і волосної влади» та прийнято закон «Про верховне тимчасове управління», відповідно до яких скасовувалися стани, основою державності проголошувалися громади. Громаду ідентифікували як одиницю самоврядування, а віче-сход – як розпорядчий орган громади (сход громади складався з усіх мешканців, які перебували на терені громади не менше одного року, були громадянами УНР та віком не менше 20 років). Кожна заселена місцевість, яка мала 30 дворів або 150 душ населення, складала громаду і повинна була мати установлене законом громадське управління, яке утримувалося коштом громади, місцевості з меншою кількістю мали долучатися до суміжних громад. Населенні пункти, що налічували 1 000 душ поділялися на 2 або більше громад. Громади мали виконувати такі функції, як обслуговування загальнодержавних потреб, допомога у веденні власного громадського господарства, можливість відстоювання власних інтересів через громаду. Громади мали опікуватися справами благоустрою, економіко-господарськими, культурно-просвітніми, продовольчими, освітніми, облаштуванням громадських садків, ставів, криниць, каналізацій, допомогою місцевому хліборобству тощо. Громадське управління складалося зі старости громади, який мав стояти на сторожі прав громадян, його заступника, скарбника-збирача, громадського писаря, десятників (вони мали призначатися на кожні 25 дворів, виконувати натуральні повинності). Старосту, заступника старости, скарбника-збирача мали обирати на сході громади таємним голосуванням терміном на 1 рік, неписьменні особи могли бути обрані лише у крайніх випадках (селяни цінували «грамотного старосту») [30, арк.2-47].

Громада та сход ще відігравали важливу соціально-економічну роль на початку 1920-х рр. Про це свідчить частота скликань сходів, їхня чисельність, акцентування уваги більшовиків на роботі партійців із селянами після або під час проведення сільських сходів. У першій половині 1920-х років сходи частіше збиралися ніж сільради, приблизно 25-30 разів на рік (сільради 7-8 разів), одночасно на них приходило від 150 до 200 осіб. Владою було активізовано роботу з залучення «співчуваючих» селян, зокрема середняків (сільських господарів) до партійних заходів, «активізовано роботу куткових організаторів», які мали у вихідні та святкові дні «чекати селян після сходів» і проводити з ними «відповідну роботу» [14, с.34].

Ради селяни сприймали, як українські історичні форми народоправства (віче, козацька Рада, сход), що характеризувалися рівністю та демократизмом (на противагу земствам). Так, у вересні 1917 р. під час виборів у волосні земства на Поділлі були села, де половина мешканців не йшли на дільниці через неприйняття са-

мої інституції «земства» [26, арк.63]. Радами селянських депутатів у 1917 р. переважно керували українські есери та селянські спілки [1, с.85]. У червні 1917 р. на Київському губернському українському з'їзді присутні зауважували, що у селах масово йдуть перевибори рад і комітетів [27, арк.3]. Невідомий автор у 1919 р. писав про «наплив до рад есерів, анархістів, меншовиків, про намагання більшовиків розпускати ради, створені Центральною Радою (чи не найбільше рад більшовики розпустили на Полтавщині)» [28, арк.20; 28; 31]. Кількість сільських рад у 1918-1919 рр. в Україні, за різними джерелами, коливалася в межах 700.

Про створення більшовицьких сільрад можемо говорити лише починаючи з 1920 р. після того як більшовикам вдалося легітимізувати свою владу на більшій частині України, та закріпити в Конституції УСРР положення про проведення виборів до постійних органів нової влади – рад. Селянам-господарям протягом 1920-х рр. частково ще вдавалося впливати на вибори на місцевому рівні. Станом на 1 січня 1924 р. в УСРР було зареєстровано 9 287 сільрад, у 1926 р. їх кількість зросла до 10 366, у 1929 рр. – коливалася в межах 11 тисяч. Пасивність сільрад до 1927 р. пояснювалася наявністю земельних громад, які користувалися авторитетом на селі. На найвищому рівні навіть пропонувалося зробити сільради органами управління земельних товариств. «Положення про сільські Ради» (прийняте ВУЦВК 12 жовтня 1927 р.) значно розширило права сільрад у галузі землекористування та землеустрою, віднесло до їх компетенції розгляд суперечок між трудовими землеробськими господарствами та їх членами, що раніше вирішувалися судово-земельними комісіями і судами. Сільради дозволяли обмін земельними ділянками, давали висновки на оцінку будівель і господарчих покращень [21, с.18-19]. Вони мали вирішувати надзвичайно важливе питання для селян – про поділ трудових рілних господарств (дворів), адже дроблення селянських господарств у 1928 р. набуло масового характеру, оскільки допомагало зменшити податковий тягар. Відповідно до згаданого положення сільрадам юридично підпорядковували земельні громади. В адміністративній галузі сільради з січня 1927 р. отримали право видавати постійним мешканцям сіл особові посвідчення терміном до 3 років [9, с.6; 8]. Серед голів українських сільрад частка сільських господарів коливалася у межах 87%. З усіх республік СРСР в УСРР була найменша кількість робітників, яких обрали головами сільрад. В УСРР був найменшим відсоток звільнених від податку голів сільрад, що могло засвідчувати про невелике розшарування серед сільського населення республіки. Збільшення повноважень сільських рад після 1928 р. змінило ситуацію, сільради як низові органи влади еволюціонували від органів місцевого самоврядування в 1917-1920 рр. до органів диктатури пролетаріату та повністю керованого партією органу на початку 1930-х рр.

У 1917 р. М. Ковалевський задекларував необхідність створення селянських спілок в Україні. Створена у 1917 р. Українська Селянська спілка мала функціонувати як масова професійно-клас-

сова селянська організація, що об'єднувала незаможне селянство України й виступала за ліквідацію приватної власності на землю. Всеукраїнську Селянську спілку було утворено у квітні 1917 р. у Києві на з'їзді діячів українського села, на якому було представлено 18 місцевих селянських спілок [13, с. 528]. На I Всеукраїнському селянському з'їзді було обрано Центральний комітет Селянської спілки [4, с.187; 370]. Головою ЦК Селянської спілки було обрано М. Ковалевського, до його складу увійшли М. Стасюк, П. Христюк, І. Пугач та ін. Селяни об'єднувалися у селянські спілки з метою захисту своїх інтересів, можливості придбання сільськогосподарського реманенту, закупівлі насіння, щоб можна було «прожити з малого шматка землі». Спілки також мали розв'язати важливу проблему підвищення продуктивності праці в умовах малоземелля. Селоспілка повинна була створюватися на сільському сході. З-поміж себе селяни обирали організаційну комісію у складі 5 осіб, комісія збирала гроші та реєструвала статут [22, с.6-7]. На осінь 1917 р. в Україні функціонувало близько 12 тис. волосних та сільських комітетів Селянської спілки [16, с.15]. У 1919 р. Українська Селянська спілка мала осередки в більшості українських сіл та певні повноваження, які б стабілізували ситуацію з перерозподілу та захоплення земель селянами. Створення та активна діяльність селоспілок дозволяють виокремити їх як важливий елемент паразитарного селянського суспільства. У другій половині 1920-х р., на думку М. Журби, «в багатьох випадках спонукальним мотивом до організації «Селянської спілки» виступало незадоволення селян привілейованим становищем робітничого класу, як у плані пріоритетного забезпечення соціальних потреб, так і політичних переваг» [11, с.108]. Спілка висувала не лише економічні, але й політичні вимоги до нової влади, серед основних були: «відміна прямих та опосередкованих податків із підприємств, котрі обслуговують селянські господарства (млини, кузні, механічні майстерні), утримання шкіл та вчителів за державні кошти, звільнення селян від поборів, безкоштовне землеоблаштування, зменшення до голодної норми заробітної платні робітникам та службовцям», також висували політичні вимоги щодо «широкої участі у міській владі безпартійних селян, скликання безпартійної гасальнореспубліканської конференції селян із прямим і таємним голосуванням» [5, арк.50]. Протягом 1924-1927 рр., за далеко не повними даними, було задокументовано до 4 тис. фактів агітації за організацію селянських спілок. У вересні 1926 р. ОДПУ зафіксувало 19 випадків вимагання організації селянських спілок, у жовтні – близько 50, у листопаді 63 [12, с.103-104]. 13 травня 1927 р. політбюро ЦК КП(б)У запропонувало В. Балицькому «розробити» декілька гучних справ, які б мали суспільно-політичний резонанс. Від нього зажадали проект судового рішення з приводу «мужицької партії» [17, с.97]. Радянська влада боялася, що масове поширення селянських спілок загострить питання легітимності влади.

В українських селах з 1921 р. почали діяти комітети взаємодопомоги (КВД), реорганізовані на початку 1925 р. в селянські то-

вариства взаємодопомоги (СТВ). З 1924 р. побудова КВД здійснювалася на основі колективно-добровільного членства. Постановою ВУЦВК і РНК від 22 жовтня 1924 р. за селянськими товариствами взаємодопомоги закріплювали землі загальною площею 50 тис. дес. землі [7, арк.7]. СТВ утворювалися за постановою загальних зборів (сходу) громадян певного села, не позбавлених виборчих прав. Товариства користувалися правами юридичних осіб (мали право набувати та продавати майно, складати угоди, позиватися до суду). Органами управління селянських товариств взаємодопомоги були загальні збори товариства, в районі – збори уповноважених і комітет товариства (виконавчий орган, який обирали на загальних зборах членів товариства). Сільради мали скликати загальні збори виборців для організації СТВ, а товариства, натомість, обов'язково надсилати свої протоколи у сільради. Обиралися і комітети, і ревізійні комісії, частково дублюючи структуру сільрад. Товариства мали свої грошові та натуральні фонди. Кошти складалися переважно із членських внесків, добровільних надходжень і доходів від майна, що їм належало, закріпленої за ними землі та ін. У 1925-1926 рр. 24% членів КВД стали членами сільрад, майже 50% – головами сільрад. Сільські товариства взаємодопомоги проводили роботу з кооперування бідноти, батраків, середняків у тимчасових артілях та колективізації (перетворення індивідуальних господарств у великі колективні) [6, арк.18]. Інколи вони, навіпаки, здавали землю та техніку в оренду, роздавали бідноті насіннєві фонди або продавали весь врожай. На сторінках радянських газет можна натрапити на думки дописувачів, що СТВ, зокрема Київщини, Дніпропетровщини, почали відігравати в галузі підвищення сільського господарства та врегулювання економічного життя селянства немало роль. Більш активно СТВ діяли у Степу, Лівобережжі, менше – в Правобережжі та Поліссі. У 1927 р. було ліквідовано районні селянські товариства взаємодопомоги. На початку 1928 р. було тимчасово припинено перевиборчу кампанію, що її мали провести СТВ. У 1929 р. СТВ було заборонено надавати допомогу одноосібникам і «глитаям»; навколо кожного трактора вони мали організувати колективне об'єднання наймицько-бідняцьких та середняцьких господарств. На СТВ, які користувалися підтримкою значної частини селян, наприкінці 1920-х рр. було покладено не властиві їм функції, які вже виконували сільради та комнезами, що призвело до втрати підтримки таких товариств з боку більшості селян.

Важливою громадською інституцією на початку ХХ ст. була толока (як різновид повинності була ліквідована в першій половині ХІХ ст.). До толоки ставлення селян було позитивним завжди, адже без сторонньої допомоги не обходилася переважна більшість господарств (Без толоки, як без руки, – ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш). Толокою допомагали потерпілим від стихійного лиха, будували хати, удобрювали землю, копали ставки, криниці, мостили дороги. Б. Грінченко визначав толоку як «роботу компанією не за плату, а за угощеніє» [24, с.272-273].

Отже, зафіксовані у перші десятиліття ХХ ст. форми громадсько-політичної та економічної активності українських селян, розширення інститутів самоврядування на селі, утворення селянських громадських спілок, дозволяють констатувати функціонування важливих елементів парагромадянського селянського суспільства. Формування одержавленого суспільства передбачало формування одержавленої особистості – людини, позбавленої сумніву в тому, що лише керівна політична сила може бути виразником суспільного блага.

Список використаних джерел та літератури:

1. Береза О.І. Органи більшовицької влади та управління в українському селі в 1917-1920 рр. (державно-управлінський аспект) : дис. ... канд. наук з держ-во управління : спец. 25.00.01 / О.І. Береза. – Львів, 2006. – 224 с.
2. Борисевич С.О. Законодавче регулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1793-1886 роки) : монографія / С.О. Борисевич. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 424 с.
3. Василювський М. Як сільради мають розв'язувати земельні спори / М. Василювський // Червоне село. – 1928. – № 4. – С.5-8.
4. Грушевський М.С. [Промови на з'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.] / М.С. Грушевський // Твори : у 50 томах / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гурич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т.4. – Кн.І. – Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – 2007. – С.81.
5. Державний архів Служби Безпеки України, ф.13, спр.445, 58 арк.
6. Державний архів Одеської області, ф.Р. 1917, оп.1, спр.440, 187 арк.
7. Державний архів Хмельницької області, ф.Р. 2651, оп.1, спр.2, 7 арк.
8. ДАХМО, ф.Р. 3025, оп.1, спр.1, 115 арк.
9. Дубов В. Як застосувати адміністративний кодекс на селі / В. Дубов // Червоне село. – 1928. – № 4. – С.8-10.
10. Ефименко Т. Общное право украинского народа / Т. Ефименко // Украинский народ в его прошлом и настоящем / под. ред. Ф.К. Волкова, М.С. Грушевского, М.М. Ковалевского, Ф. Е. Корша, А.Е. Крымского, М.И. Туган-Барановского и др. – Петроград : Типография т-ва «Общественная польза», 1916. – Т.П. – С.648-663.
11. Журба М.А. Рух за «Селянську спілку у підрадянській Україні»: 20-ті роки ХХ ст. / М.А. Журба // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : науково-практичний збірник / Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України ; редкол. М.А. Головка (голова) [та ін.]. – К. : Сталь, 2010. – № 2(54). – С.103-107.
12. Журба М. А. Громадські об'єднання українського села: етно-національні та міжнародні аспекти діяльності (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Журба Михайло Анатолійович. – К., 2002. – 526 с.
13. Історія українського селянства : нариси в 2-х т. / [Андрощук О.В., Баран В.К., Блануца А.В. та ін.]; [В.А. Смолій (відп. ред.)] / НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2006. – Т.1. – 2006. – 632 с.
14. Крестинишин Ф. Кутковье организаторы на селе / Ф. Крестинишин // Известия ЦК КП(б)У. – 1925. – № 15. – С.34-36.
15. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : монографія / В. Лозовий ; Кам'янець-Подільський нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський : ПП «Мошак М.І.», 2008. – 480 с.

16. Малик Я.Й. Більшовицький тоталітаризм в Українському селі. Перша спроба впровадження (жовтень 1917 – березень 1918 рр.) / Ярослав Йосипович Малик. – Львів : Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 1996. – 152 с.
17. Марочко В. Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм і наслідки терору / В. Марочко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ / НАН України, Ін-т історії України ; СБУ ; Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України. – № ½ (6/7) – К. : В-во Сфера, 1998. – С.96-194.
18. Мірза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні 1905-1907 року / Н. Мірза-Авакянц. – Х. : Держвидав України, 1925. – 71 с.
19. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920-30 років / Вільям Нолл. – К. : Родовід, 1999. – 560 с.
20. Перевибори рад України та Молдавської АСРР в 1925-1926 рр. // Статистика України. – № 91. – Т.1. – Вып.2. – Х., 1926. – XXIX с. + табл. 1. – 52 с.
21. Проект ВЦВК «Положення про сільські Ради». – Х., 1927. – 30 с.
22. Селянська спілка і як її заснувати // Село. – 1918. – № 50. – С.6-7.
23. Словник української мови / упоряд. Борис Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958 (надруковано з видання 1907-1909 рр.). – Т.1: А-Ж. – 494 с.
24. Словник української мови / упоряд. Борис Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1959 (надруковано з видання 1907-1909 рр.). – Т.4: Р-Я. – 563 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.1115, оп.1, спр.1, 272 арк.
26. ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.50, 93 арк.
27. ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.54, 63 арк.
28. Центральний державний історичний архів громадських об'єднань України, ф.5, оп.5-1, спр.245, 215 арк.
29. Центральний державний архів України (м. Львів), ф.760, оп.1, спр.9, 13 арк.
30. ЦДАА, ф.760, оп.1, спр.23, 170 арк.

С. В. Маркова

Украинское парагражданское сельское общество в начале XX ст.: самоуправленческие институции

В статье на основе анализа исторического материала определены и проанализированы организационные формы самоуправления украинских крестьян в условиях активизации общественно-политической жизни и аграрных преобразований в начале XX века. Подтверждено, что жизнь украинских крестьян, в частности постепенная капитализация, несмотря на циклические колебания и аграрное перенаселение во многих регионах по состоянию на 1917 г. имела ряд положительных тенденций. Сельская громада была ключевым функциональным социальным институтом украинского парагражданского крестьянского общества, важной единицей взаимодействия между крестьянами. В годы освободительной борьбы на селе функционировали различные структурные образования, реорганизованные земские органы власти, общекрестьянские организации «крестьянские союзы», сельские комитеты, советы крестьянских депутатов и др. Именно Директория ключевой единицей самоуправления на селе определила громады, а вече-сход – распорядительным органом. В разрезе общих процессов общественной эволюции, в частности функционирования самоуправляющихся

структур на селі, можемо говорити про формування важливих елементів парагражданського селянського суспільства.

Большевики намагалися активно використовувати громадсько-політичні організації як політичний елемент здійснення своєї диктатури. Селянам-хазяевам в період 1920-х рр. частково ще вдавалося впливати на вибори на місцевому рівні. Базовою організаційною формою диктатури пролетаріату в сільській місцевості були сільські ради, які в 1927 р. більшість українських селян ідентифікували як місце «виплати справок». Збільшення повноважень сільських рад після 1928 р. змінило ситуацію. Сільські ради як низові органи влади еволюціонували від органів місцевого самоврядування в 1917-1920 рр. в органи диктатури пролетаріату і повністю управляли партійним органом в початку 1930-х рр. Громада і сход грали важливу соціально економічну роль в початку 1920-х рр. Об цьому свідчить частота зборів, їх чисельність, акцентування уваги більшовиків на роботі партійців з селянами після і в період проведення сільських сходів. Органами «управляемої народної демократії», крім сільських рад, служили і громадські об'єднання (класові союзи), в тому числі комітети взаємодопомоги. На «СТВ», які користувалися підтримкою значної частини селян, в кінці 1920-х рр. були покладені не свої функції, які вже виконували сільські ради і комітети, що привело до втрати підтримки з боку більшості селян. Становлення комуністичної системи поміщицької трансформації парагражданського селянського суспільства в громадянське, привело до відокремлення України від європейської моделі політичного і економічного розвитку, закріпило процес виникнення громадянського суспільства в Україні на довгі роки.

Ключові слова: селянство, громада, сход, вечір-сход, селянські союзи, парагражданське селянське суспільство, оголошення.

S. Markova

Parahromadyanske Ukrainian peasant society in the early twentieth century.: self-governing institutions

In the article the features of formation of the Ukrainian national identity at the beginning of the twentieth century are found out and the organizational forms of the self-government of Ukrainian peasants are analyzed. Based on the analysis of specific historical material established between Ukrainian customary law, especially the functioning of the rural self-governing institutions and the family institution and the peculiarities of the Ukrainian national character in the context of paracivil peasant society that were existed before the collectivization of agriculture.

The peculiarities of Ukrainian landowning and land use in the early XXth are found out considering the features of the national character; the dynamics of changes in the social structure of the Ukrainian village as of 1920 is defined; organizational forms of self-government of Ukrainian peasants in conditions of intensification of political life and agrarian reforms during the liberation struggle are determined (analyzes the basic organizational forms of self-government of Ukrainian peasants, rural community, meeting, public meeting, peasant associations, «communal work» in the context of the paracivil peasant society formation that existed before the establishment of the communist regime in Ukraine); basic

positions of the «peasant question» in the discussions of the Bolsheviks is structured; the peculiarities of the influence of the CPSU–CP(b)U on the formation of institutional and legal framework of the local government are characterized, in particular through elections and re-elections, and the characteristics of the activity of «managed people's democracy» (village councils *komnezams*, mutual societies) are defined; the forms and methods of economic policy of Soviet power in the Ukrainian village, their impact on the socio-class structure of the rural population, the rural economy, the daily lives of peasants are clarified; the consequences of the collectivization process that led to the destruction of the economic basis of the paracivil peasant society are analyzed; the analysis of socio-demographic structure of the Ukrainian village is made to detect latent components of social tension that has affected natural population growth, fertility, mortality, marriage; formation of educational and pedagogical system in the Ukrainian SSR, its contradictions in terms of the process of indoctrination of the minds of youth and children, in particular, the formation of collective consciousness and behaviour as one of the main factors of legitimating and support of the communist government is considered.

The formation of the communist system prevented the transformation of Ukrainian peasant paracivil society into the civil one, led to the separation of Ukraine from the European model of political and economic development, mothballed the emergence of civil society in Ukraine for many years.

Key words: peasants, community, commune, meeting, union, paracivil peasant society.

Отримано: 27.10.2016

УДК 378.4(477)«192»:614.253.4

В. В. Пагор

ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО СКЛАДУ МЕДИЧНИХ ВИШІВ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

У статті йдеться про особливості формування студентського контингенту медичних вишів України. Звернено увагу на введення нових правил прийому студентів. При зарахуванні абітурієнта враховували партійність і соціальну приналежність. З'ясовано, що переважна більшість абітурієнтів медичних вишів була позапартійною. При формуванні студентського контингенту, поряд з вступними іспитами, застосовувався класовий підхід. Автор розповів про пролетаризацію вищої медичної школи. Аналізуючи соціальний склад вступників, показано поступове зростання робітничо-селянського прошарку. У статті йдеться про навчання на робітничих факультетах, які були покликані готувати абітурієнтів для вступу у виші. В цей час закладено основи заочної і виробничої форм навчання, які були складовими радянської моделі вищої медичної освіти України.

У статті підняті питання чисельності, соціального, партійного, національного, статевого складу студентства. Наведено конкретні приклади прийомів до навчальних закладів України (Київського, Катеринославського, Одеського, Харківського медичних інститутів, Київського та Харківського хіміко-фармацевтичних інститутів, Вінницького та Одеського фармацевтичних технікумів).

Для підготовки статті автор використав матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України,